

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Για πολλά πολλά χρόνια, από τότε που έπαψα να είμαι μικρό παιδί, δεν είχα πιάσει ξανά εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο στα χέρια μου, μια και, όπως φαντάζομαι κι οι περισσότεροι ενήλικοι, θεωρούσα ότι είναι ένα είδος αποκλειστικά για μικρούς, άπειρους αναγνώστες. Όταν γεννήθηκαν τα παιδιά μου, τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία ξαναμπήκαν στη ζωή μου, αφού με την «εξ ανάγκης» ιδιότητά μου ως διαμεσολαβήτριας-αναγνώστριας πέρασα ώρες ολόκληρες ξεφυλλίζοντας, διαβάζοντας, κοιτώντας παιδικά βιβλία, θεωρώντας, στην αρχή τουλάχιστον, ότι σε όλη αυτή τη διαδικασία δεν είμαι παρά ο ουδέτερος, ενδιάμεσος κρίκος για να φτάσει το βιβλίο στα παιδιά.

Και καθώς όλο και περισσότερα βιβλία συσσωρεύονταν στο σπίτι μας, μέρα με τη μέρα ανακάλυπτα ότι από διαμεσολαβήτρια-αναγνώστρια γινόμουν «σκέτη», γνήσια αναγνώστρια. Γιατί με τον καιρό έβρισκα όλο και μεγαλύτερη ευχαρίστηση σε αυτό το είδος, που με έκανε να γελάω, να διασκεδάζω, να συγκινούμαι, να απολαμβάνω. Διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας στα παιδιά, έβλεπα ότι τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία δεν είναι μόνο για παιδιά. Και η εκτίμησή μου μεγάλωνε για ένα είδος που κατάφερνε να ικανοποιεί ένα τόσο ετερόκλητο ακροατήριο: από τη μια τους μικρούληδες που παρακαλούσαν διαρκώς για «ένα ακόμη» και από την άλλη την ενήλικη μαμά τους.

Όταν τα παιδιά μεγάλωσαν λίγο περισσότερο, μια ολόκληρη σειρά από εικονογραφημένα αγγλικά και γαλλικά βιβλία στριμώχθηκαν στις βιβλιοθήκες τους, για να δώσουν χρώμα και ρυθμό στις άχαρες προσπάθειες εκμάθησης ξένων γλωσσών. Και πάλι το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο, και για τα παιδιά που διάβαζαν τα γράμματα και για εμένα που έλεγχα τη μετάφραση: η βαθιά ικανοποίηση από ένα κείμενο που δεν υποτιμούσε τους μικρούς και μεγάλους αναγνώστες του.

Το βιβλίο αυτό αποτελεί τον καρπό πολλών αναγνωστικών συναντήσεων, μέσα σε αυτοκίνητα και πλοία, πάνω από μωρουδιακές κούνιες και σε ατέλειω-

τες αναμονές, όλες τις ώρες της ημέρας, αφού για περισσότερα από δέκα χρόνια τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία κατέκλυσαν την τσάντα μου, το χώρο κάτω από τα κρεβάτια μας, τα καθίσματα του αυτοκινήτου και βρέθηκαν δίπλα σε βουνά παιχνιδιών. Έτσι, συνδυάζοντας το «τερπνόν μετά του ωφελίμου», αυτό το είδος βιβλίου αποτέλεσε το κέντρο των ερευνητικών μου ενδιαφερόντων και έπειτα από μελέτη και ανεκτίμητη βοήθεια από συναδέλφους, φίλους, συνεργάτες, φοιτητές και κυρίως παιδιά φτάσαμε στο παρόν βιβλίο.

Τα παιδιά-αναγνώστες με έφεραν αντιμέτωπη με μια κατάσταση που έχουν βιώσει και άλλοι. Θεωρούσα ότι μπορούσα να «διδάξω» τα παιδιά να διαβάζουν εικονογραφημένα βιβλία, «αλλά κάθε φορά που διάβαζα ένα εικονογραφημένο βιβλίο με ένα παιδί (και συνήθως όσο μικρότερο τόσο καλύτερα) εκείνο έβλεπε πράγματα που εγώ δεν έβλεπα» (Styles, 2003: x). Ίσως αυτό να οφείλεται στην ιδιαίτερη προσοχή που δίνουν τα παιδιά στο οπτικό κείμενο, το οποίο δεν αντιμετωπίζουν ως διακοσμητικό στοιχείο ή ταυτόσημο του λεκτικού, αλλά του αναγνωρίζουν δική του αφηγηματική αξία. Οι ανήλικοι αναγνώστες της γενιάς της τηλεόρασης, των video games και των ηλεκτρονικών υπολογιστών φαίνεται να είναι σε θέση να διδάξουν την ανάγνωση των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων στη γενιά της έντυπης επικοινωνίας των ενήλικων συναναγνωστών τους.

Όμως, παρόλο που αυτό το βιβλίο χρωστά πάρα πολλά στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις των παιδιών, αποφύγαμε επιμελώς να ασχοληθούμε με τις παιδαγωγικές συνισταμένες του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου. Κι ο λόγος δεν είναι ότι κάποιος μελετητής έχουν ήδη επικεντρώσει το ενδιαφέρον τους στις αντιδράσεις των παιδιών κατά την ανάγνωση εικονογραφημένων (Agizpe & Styles, 2003· Protheroe, 1992· Michaels & Walsh, 1990· Baddeley & Eddershaw, 1994· Anstey & Bull, 2000· Watson & Styles, 1996· Evans, 1998), καταλήγοντας μάλιστα σε μια σειρά διαφορετικών απόψεων. Από τη μια, ορισμένοι (Protheroe, 1992) αναφέρονται σε επιμέρους θέματα, όπως στη συμβολή των εικόνων στην αναγνωστική διαδικασία, για την οποία πιστεύουν ότι δρα ανασταλτικά στην εκμάθηση του γραπτού λόγου. Άλλοι πάλι (Anstey & Bull, 2000) δεν διστάζουν να υπερασπιστούν ακόμη και εκείνη την κατηγορία που δέχεται τις περισσότερες επικρίσεις, το *μεταμοντέρνο παιδικό βιβλίο*. Με αιχμή των επιχειρημάτων τους την άποψη ότι, εξαιτίας των αυξημένων απαιτήσεών του, το «δύσκολο» βιβλίο καθιστά τον αναγνώστη περισσότερο ενεργητικό, παρόμοια βιβλία διδάσκουν στους αναγνώστες τους ό,τι αυτοί πρέπει να μάθουν – κατά την προσφιλή έκφραση της Meek, παρμένη από το ομότιτλο βιβλίο της *How Texts Teach What Readers Learn*. Γιατί «ένα σημαντικό κριτήριο επιλογής ενός εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου δεν είναι η ευκολία να βρίσκουμε πράγματα, αλλά η δυνατότητά του να μας κάνει να σκεφτόμαστε περισσότερο» (Kiefer, 1993: 280).

Επιχειρώντας να εξηγήσουμε το βασικό λόγο που αυτό το βιβλίο δεν ασχολήθηκε καθόλου με την παιδαγωγική διάσταση του εικονογραφημένου παιδικού, αρκεί να επαναλάβουμε αυτό που ήδη έχει διατυπωθεί από τον Nodelman στην εισαγωγή του βιβλίου του *Words About Pictures*: «Η περισσότερη συζήτηση γύρω από τα παιδικά βιβλία, συμπεριλαμβανομένου του εικονογραφημένου, εξαντλείται στην παιδαγωγική τους χρησιμότητα. Η δική μου προσέγγιση εστιάζει στις ποιοτικές παραμέτρους των εικόνων και των λέξεων και όχι σε παιδαγωγικά θέματα. Πιστεύω ότι ένα μονοδιάστατο ενδιαφέρον για την παιδαγωγική αρνείται στην παιδική λογοτεχνία μια δικαιωματική θέση στον κανόνα της λογοτεχνίας και την αξία μιας σοβαρής ανάλυσης και εξέτασης. Αυτή εδώ είναι σοβαρή τέχνη και αξίζει την εκτίμηση που απολαμβάνουν και άλλες μορφές σοβαρής τέχνης» (Nodelman, 1988: x).

Σε αυτό το βιβλίο φιλοδοξούμε να αντιμετωπίσουμε το εικονογραφημένο παιδικό ως μια μορφή τέχνης που αξίζει το σεβασμό όχι γιατί «κάνει καλό στα παιδιά», αλλά γιατί πραγματικά «είναι κάτι καλό», κάτι αληθινά ωραίο. Σε καμιά περίπτωση δεν έχουμε τις γνώσεις και την πρόθεση να αντιμετωπίσουμε το εικονογραφημένο παιδικό ως αισθητικό προϊόν εξαντλώντας αποκλειστικά το ενδιαφέρον μας στην εικόνα ως έργο τέχνης και επικεντρώνοντας σε θέματα όπως τεχνοτροπίες, κανόνες ή εικαστικές συμβάσεις (π.χ. Cianciolo, 1970· Lacy, 1986). Ούτε είναι μέσα στις προθέσεις μας να μελετηθεί το παιδικό βιβλίο στην ιστορική του διάσταση, παρόλο που κι εδώ δεν υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία, τόσο διεθνώς (Alderson, 1986· Gottlieb, 1975· Lewis, 1995a, 1995b, 1996c· Muir, 1971· Whalley & Chester, 1988) όσο κυρίως στην Ελλάδα (Ασωνίτης, 2001). Αν και το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο πρωτοεμφανίστηκε στην εποχή του Κομένιου, με το *Orbis Pictus*, το σύγχρονο βιβλίο είναι ακόμη ένα είδος εν αναμονή της ιστορίας του (“The picture book: A form awaiting its history”, Lewis, 1995a), με τις ρίζες του να αναζητούνται στα *chapbooks* (συμπαρουσία κειμένου-εικόνων, προσαρμοστικότητα, θεματική ετερογένεια), στα βιβλία-παιχνίδια (π.χ. βιβλία με παράθυρα pop ups, ζιγκ-ζαγκ βιβλία), στις καρικατούρες και στα κόμικς (Lewis, 1996c).

Ανάλογη ένδεια παρατηρήθηκε και στο θεωρητικό προβληματισμό αναφορικά με τη φύση του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου. Η ακαδημαϊκή κριτική πολύ πρόσφατη. Μόλις στο τέλος της δεκαετίας του '80 πρωτοκυκλοφόρησε από τον Nodelman το πολύ σημαντικό *Words about Pictures*. Από εκεί και μετά άρχισε να εκδίδεται μια σειρά από σημαντικά βιβλία και άρθρα για ένα είδος που αποδείχθηκε δύσκολο εξαιτίας της εγγενούς ιδιότητάς του να αλλάζει μορφές, να αφομοιώνει στοιχεία, να δέχεται επιρροές. Μάλλον φτωχή διαγράφεται η κατάσταση στην ελληνική βιβλιογραφία, καθώς οι σχετικές μελέτες είναι αρκετά περιορισμένες και κάποιες από αυτές αποσπασματικές (Ασωνίτης, 2001· Καλογήρου, 2006· Κιτσαράς, 1993· Σιβροπούλου, 2004· Τζαφεροπούλου, 2001· Τσιλιμένη, 2007).

Η ενασχόληση με το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο εξαρχής έθεσε την ανάγκη επίλυσης βασικών θεωρητικών ζητημάτων, τα οποία αποτέλεσαν την αιτία αρκετών παρερμηνειών και προβλημάτων. Πρώτο προέκυψε το θέμα των εννοούμενων αναγνωστών, αφού η τάση να ορίζουμε την παιδική λογοτεχνία με βάση τους αναγνώστες της αποδείχθηκε αποπροσανατολιστική για ένα είδος που χρειάζεται τόσο τον ανήλικο αναγνώστη που θα ακούσει την ιστορία όσο και τον ενήλικο συν-αναγνώστη που θα διαβάσει τις λέξεις. Στη συνέχεια, τις συζητήσεις μονοπώλησε η σχέση ανάμεσα στις λέξεις και τις εικόνες, καθώς και η συμβολή τους στην αφηγηματική διαδικασία. Όταν μια μακροαίωνα λογοτεχνική παράδοση δείχνει ότι οι ιστορίες μπορούν να ειπωθούν χωρίς τη συνδρομή των εικόνων, προβάλλει εύλογη η απορία: Γιατί χρειάστηκε να προστεθούν εικόνες στις λέξεις; Γιατί δημιουργήθηκε το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο (Nodelman, 1988: 1); Συχνά η απάντηση δόθηκε με αναφορά στο παιδί-ακροατή και την αδιαμφισβήτητη αγάπη του για τις εικόνες, έτσι όπως με παροιμιώδη τρόπο εκφράστηκε από την Αλίκη της Χώρας των Θαυμάτων. Όμως, αυτή είναι η μισή αλήθεια. Στην πραγματικότητα, το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο είναι ένα είδος πολυτροπικό, που, ανεξάρτητα από τον αποδέκτη, δομεί το κειμενικό του μήνυμα μέσα από τη δυναμική δύο κυρίως τροπικοτήτων, της λεκτικής και της οπτικής.

Η συζήτηση για το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο μάς έφερε αντιμέτωπους με μια σειρά προβλημάτων που μας δυσκόλεψαν. Αρχικά, αντιμετωπίσαμε την απουσία μιας «γλώσσας εργασίας». Αυτό συνέβη και αναφορικά με ειδικότερους όρους, όπως, για παράδειγμα: α) το *κειμένο*, που στην περίπτωσή μας δεν είναι αποκλειστικά λεκτικό αλλά και οπτικό, β) την *οπτική γωνία*, που αναφέρεται συγχρόνως και στη γωνία λήψης της εικόνας και στην *εστίαση* ως αφηγηματολογική κατηγορία, και γ) τον *αναγνώστη*, που, ενώ είναι συγχρόνως και θεατής-παίχτης-χρήστης, δεν είναι αναγνώστης με τη συμβατική έννοια της λέξης, αφού ακόμη δεν ξέρει να διαβάζει. Κυρίως όμως δυσκολίες δημιούργησε ο όρος *εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*, που, μεταφράζοντας τον αντίστοιχο αγγλικό *picturebook* και σε αντιδιαστολή με το *illustrated book*, θα έπρεπε μάλλον να είχε αντικατασταθεί με εκείνον του *εικονοκειμένου* ή *εικονοβιβλίου*.

Όμως, για ένα είδος που από παιδιά αγαπήσαμε και ως τέτοιο το προσφέραμε στα παιδιά μας, η χρήση του όρου *εικονοκειμένο* φοβάμαι ότι θα δημιουργούσε καταστάσεις ανοικείωσης και αποξένωσης. Αυτός είναι και ο μόνος λόγος που στην παρούσα μελέτη το εικονογραφημένο βιβλίο των παιδικών μας χρόνων δεν έγινε *εικονοκειμένο* – όπως ποτέ η μηλιά δεν μπόρεσε να γίνει μηλέα. Έτσι, προτιμήθηκε ένας όρος λιγότερο ακριβής, που όμως διατηρεί ακέραιες όλες τις θετικές συνυποδηλώσεις τις οποίες έχει κερδίσει στα χρόνια που το κρατήσαμε στα χέρια μας ως παιδιά-αναγνώστες και ως ενήλικοι (συν)αναγνώστες.

Στο συγκεκριμένο βιβλίο, παρόλο που αποφύγαμε το σχετικό όρο, ασχοληθήκαμε με το εικονογραφημένο παιδικό κυρίως ως *εικονοβιβλίο* (*picturebook*), δηλαδή με εκείνη την κατηγορία που απαιτεί τη συνδρομή της οπτικής τροπικότητας στη μετάδοση του κειμενικού μηνύματος. Όμως, αρκετές φορές αναφερθήκαμε και στο εικονογραφημένο παιδικό ως *illustrated book*, όταν θεωρήσαμε ότι τα συγκεκριμένα βιβλία είναι αρκετά δημοφιλή και διευκρινίζουν τα θεωρητικά ζητήματα που εξετάζονται. Για τον ίδιο λόγο «φορτώσαμε» το κείμενό μας με πολλές εικόνες-παραδείγματα, ενώ προσπαθήσαμε να αναφερθούμε σε όσο το δυνατόν λιγότερα ελληνικά και ξένα βιβλία, ούτως ώστε η ανάγνωσή του να απαιτεί τη γνώση περιορισμένου αριθμού βιβλίων. Γιατί σκοπός μας δεν είναι η επισκόπηση της εκδοτικής παραγωγής, ελληνικής και διεθνούς, αλλά η μελέτη του *εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου* αποκλειστικά ως λογοτεχνικού και όχι ως βιβλίου γνώσης.

Ειδικότερα, στο συγκεκριμένο βιβλίο, και αφού αποφύγαμε επιμελώς να καταπιαστούμε με την «παιδαγωγική» του θέματος, επιχειρήσαμε να φωτίσουμε όψεις ενός είδους, που, αν και διαβάζεται πολύ, παραμένει ο μεγάλος «άγνωστος» της παιδικής λογοτεχνίας σε θεωρητικό επίπεδο. Γι' αυτό και στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια πρώτη προσπάθεια ορισμού του, αναδεικνύοντας τη δυσκολία ενός τέτοιου εγχειρήματος. Στα επόμενα τρία κεφάλαια εξετάζονται οι αφηγηματικές κατηγορίες των χαρακτήρων (2ο κεφ.), της εστίασης (3ο κεφ.) και του σκηνικού, κυρίως ως χρόνου και δευτερευόντως ως τόπου (4ο κεφ.), εξαιτίας του μεγάλου ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας. Τέλος (5ο κεφ.), γίνεται ευρεία αναφορά σε θέματα που αφορούν το παρακείμενο, σε μια προσπάθεια ενασχόλησης με τις λιγότερο γνωστές πτυχές ενός βιβλίου.

Με το βιβλίο αυτό δεν φιλοδοξούμε να δώσουμε οριστική λύση σε θέματα που αφορούν το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο. Περισσότερο γράφτηκε για να δώσει το έναυσμα για μια συζήτηση για ένα είδος ευμετάβλητο, με έντονη εσωτερική ετερογένεια και διαφορετικότητα, ιδιότητες που του προσδίδουν μια φύση πρωτεύει. Γιατί το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο δεν είναι ένα είδος αλλά ένας πολύ ευμετάβλητος και ανοιχτός τύπος κειμένου (Lewis, 1995b), που μάθαμε να αγαπάμε μικροί και να σεβόμαστε μεγάλοι.